

XVI. Yüzyıl Dinî, Ahlâkî, Tasavvufî Mesnevîlerinde Köpek ve Köpek Metaforu

Dog and Dog Metaphor in XVIth Century Religious, Moral, and Sufi Mathnawîs

Esin (TÜMER) KURNAZ*

Özet

Klasik Türk edebiyatında hayvanlar pek çok araştırmaya konu olmuş; hayvanlar arasında köpek ise halk arasındaki inanışlardan başlamak üzere mitlere, destanlara, şiirlere kadar geniş bir alanda işlenmiştir. Köpeği diğer hayvanlardan ayıran temel özelliklerin “doğasındaki duygusallık ve öğrenme kabiliyeti” olduğu kabulü ile “insanı insan yapan nitelikler ile köpek” arasında sıklıkla ilişki kurulmasının olağan olduğu söylenebilir. Bu çalışmada XVI. yüzyılda kaleme alınan dinî, ahlâkî, tasavvufî mesnevîler içinde köpek ve köpek metaforuna yer veren hikâyeler tespit ve tasnif edilerek, sembolik olarak ifade ettiği konulara dikkat çekilmeye çalışılmıştır. İncelenen eserler şöyledir: *Mahzenü'l-Esrâr* (Behiştî, Ahmed Sinân Çelebi); *Tuhfetü'l-Uşşâk* (Üsküplü Atâ); *Pend-nâme* ve *İbret-nâme* (Güvâhî); *Rıdvâniyye* ve *Mahzenü'l-Esrâr* (Ahmed-i Rıdvân); *Âb-ı Hayât* (Hızrî); *Gülşen-i Ebrâr* ve *Ma'den-i Esrâr* (Münîrî); *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt* (Zâîfî); *Gül-i Sad-Berg* (Bursalı Rahmî); *Heşt Behişt* (Behiştî, Vizeli Ramazan); *Gencine-i Râz*, *Kitâb-ı Usûl* ve *Gülşen-i Envâr* (Taşlıcalı Yahyâ); *Nakş-ı Hayâl* (Âzerî İbrâhim Çelebi); *Câmiu'n-Nesâyih* (Hüseyin Ahmed-i Sirozî); *Riyazü'l-Cinân* ve *Cilâü'l-Kulûb* (Cinânî); *İbret-nümâ*, *Heşt Bihîşt* ve *Mir'âtü'l-Ahlâk* (Şemseddîn-i Sivasî); *Riyazü's-Sâlikîn* ve *Tuhfetü'l-Uşşâk* (Gelibolulu Mustafa Âlî); *İsimsiz Mesnevi* [*Netice-i Sülûk*] (Cemâlî). Tespit edilen hikâyeler, ilgili mesnevîlerdeki beyit yerleri ile verilmiş olup hikâyelerde üzerinde durulan konular “İnsanı Helâke ve Kurtuluşa Götüren Konular” şeklinde ikili bir tasnif çerçevesinde özetlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonuç bölümü, köpek/köpek metaforuna yer veren şairler/eserler ve işaret edilen kavramları özetlemektedir.

Anahtar Kelimeler: XVI. yüzyıl, Türk Edebiyatı, mesnevî, hikâye, köpek, sembol, nefis

* **ORCID:** 0000-0002-9212-9842. Dr. (PhD2), Üsküdar Üniversitesi, İş Sağlığı ve Güvenliği,
E-mail: tumeresin@yahoo.com

Geliş Tarihi: 24.02.2025

Kabul Tarihi: 17.05.2025

Yayın Tarihi: 31.05.2025

Atıf Bilgisi: Esin Tümer Kurnaz, “XVI. Yüzyıl Dinî, Ahlâkî, Tasavvufî Mesnevîlerinde Köpek ve Köpek Metaforu”, *Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 4, 1 (2025): 51-67.

Bu makale uluslararası CC BY-NC-ND 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

Abstract

Animals have been the subject of many studies in Classical Turkish literature; among them, the dog has been widely featured ranging from folk beliefs to myths, epics, and poems. The main characteristics distinguish dogs from other animals, that is “the sensitivity in their nature and their learning capability,” often lead to the common perception that they possess qualities resembling to those observed in human beings. In this study, the stories that include dog and dog metaphor in religious, moral and sufi *mathnawîs* written in the XVIth century were identified and classified, in order to draw attention to the issues which are symbolically expressed. The following works included in the study are as follows: *Mahzenü'l-Esrâr* [*Makhzan al-asrâr*] by Behiştî, Ahmed Sinân Çelebi; *Tuhfetü'l-Uşşâk* [*Tuhfat al-'ushshâq*] by Üsküplü Atâ; *Pend-nâme* [*Pand-nâma*] and *İbret-nâme* [*İbrat-nâma*] by Güvâhî; *Rıdvâniyye* [*Riḍwāniyya*] and *Mahzenü'l-Esrâr* [*Makhzan al-asrâr*] by Ahmed-i Rıdvân; *Âb-ı Hayât* [*Âb-e Ḥayât*] by Hızrî; *Gülşen-i Ebrâr ve Ma'den-i Esrâr* [*Gulshan al-abrâr and Ma'dan al-asrâr*] by Münîrî; *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt* [*Kitâb-e Bâgh-e Bahashî*] by Zaîfî; *Gül-i Sad-Berg* [*Gol-e Şad-Barg*] by Bursalı Rahmî; *Heşt Behişt* [*Hasht Bahashî*] by Behiştî, Vizeli Ramazan; *Gencîne-i Râz* [*Ganjîna-ye Râz*] and *Kitâb-ı Usûl* [*Kitâb al-uşûl*] and *Gülşen-i Envâr* [*Gulshan-i Anwâr*] by Taşlıcalı Yahyâ; *Nakş-ı Hayâl* [*Naqsh-e Khayâl*] by Âzerî İbrâhim Çelebi; *Câmiu'n-Nesâyiḥ* [*Jâmi' al-naşâ'ih*] by Hüseyin Ahmed-i Sirozî; *Riyazü'l-Cinân* [*Riyâz al-jinân*] and *Cilâü'l-Kulûb* [*Jilâ' al-qulûb*] by Cinânî; *İbret-nümâ* [*İbrat-numâ*] and *Heşt Bihîşt* [*Hasht Bahashî*] and *Mir'âtü'l-Ahlâk* [*Mir'ât al-akhlâq*] by Şemseddîn-i Sivasî; *Riyazü's-Sâlikîn* [*Riyâz al-sâlikîn*], ve *Tuhfetü'l-Uşşâk* [*Tuhfat al-'ushshâq*] by Gelibolulu Mustafa Âlî; *İsimsiz Mesnevi*, *Netîce-i Sülûk*, [*An Anonymous Mathnawî*, *Netîja-e Sülûk*] by Cemâlî. The stories identified in the *mathnawîs* are categorized in accordance with the respective locations of their occurrence. The themes of the stories are summarized and studied within a context of two categories: Themes that lead human beings to destruction and/or to salvation. The conclusion part of the study encapsulates the poets and their works that include dog and dog metaphor and the concepts which were pointed out through this study.

Keywords: XVIth century, Turkish literature, *mathnawî*, story, dog, symbol, *nafs* (self)

Giriş

Dinî, ahlâkî, tasavvufî mesnevîler içindeki hikâyeler bir yandan Kur'ân ve sünnet kaynaklı kıssa ve rivayetlere yer verirken diğer yandan tasavvuf sahasına dair kavramları açan sûfî şahsiyetlerin izlerini taşır. Hikâyeler aracılığı ile aktarılan ahlâkî değerler Kur'ân ve hadis temeli üzerine inşa edilirken, metodolojik bir aktarım aracı olarak hikâyelerin tercih edilmesi de şairlerin aynı kaynaktan beslendiklerine işaret eder.

Kur'ân'da kutsal diyebileceğimiz nitelik göstermemekle birlikte “*Kelb*” (köpek), Kehf Sûresi'nde (Kehf 18/18 ve 22) insana dost, hizmet eden bir yardımcı olarak olumlu; A'râf Sûresi'nde (A'râf 7/175-176) ise Allah'ın emirlerine karşı gelenlerin hallerine örnek

olarak verilirken olumsuz bir referans içinde geçer.¹ Ayrıca Mâide Sûresi'nde (Mâide 5/4)

1 Ashâbu'l-Kehf kıssası içinde mağarada uyuyanları koruyanlar arasında geçen köpek, mağaradakiler ile dost gözükmetedir:

Uykuda oldukları halde sen onları uyanık sanırdın. Onları sağa sola çeviriyorduk. Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmaktaydı. Eğer o insanları görseydin dönüp kaçardın ve görüklerin yüzünden içini korku kaplardı. (Kehf 18/18).

(Sonra gelenler) bilmedikleri konuda karanlığa taşatar gibi tahminler yürüterek, “Onlar üç kişidir; dördüncüleri de köpekleridir” diyecekler; “Beş kişidir, altıncıları köpekleridir” diyecekler. “Onlar yedi kişidir, sekizincisi köpekleridir” diyecekler. De ki: “Onların sayısını rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır. Artık onlar hakkında gerçeği açıklama dışında tartışmaya girme ve kim-seden de onlarla ilgili bilgi isteme!” (Kehf 18/22).

Allah'ın emirlerine karşı gelenlerin durumunu tasvir için verilen örnek ise şöyledir:

av hayvanlarının ve onların yakaladıkları avların helal olması bahsinde anılır.² Hadis-i şerifler aracılığı ile aktarılanlara bakıldığında ise eğitilmiş köpekler (avcı, bekçi gibi) kabul görürken, evde gereksiz yere beslenen köpekler olumsuz değerlendirilir.³

Kendisine kanıtlarımızı verdiğimiz, fakat onları bir kenara atan, bu yüzden şeytanın peşine taktığı, nihayet azgınlardan olan kişinin haberini onlara anlat. Eğer biz isteseydik o kişiyi delillerimizle yüceltirdik. Fakat o dünyaya saplanıp kaldı, hevesinin peşine düştü. İşte böylesinin hali, kovsan da bıraksan da hep dilini çıkarıp soluyan köpeğin haline benzer. Ayetlerimizi yalan sayan topluluğun durumu işte böyledir. Şimdi sen bu kıssayı anlat, umulur ki iyice düşünürler. (A'râf 7/175-176).

- 2 (Ey Muhammed!) Sana, kendilerine nelerin helâl kılındığını soruyorlar. De ki: "Size temiz ve hoş olan şeyler, bir de Allah'ın size verdiği yeteneklerle eğitip alıştırdığınız avcı hayvanların tuttuğu (avlar) helâl kılındı. Onların sizin için tuttuklarından yiyin. Onu (av için) salarken üzerine Allah'ın adını anın (besmele çekin). Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir. Bkz. Gürdal Aksoy, "Kur'an ve Hadislerin Yol Ayrımında İslam'da Köpek ve Köpeğin İnsanlar Alemindeki Statü Serüveni Üzerine", *Academia*, 2024, 3-7, <https://academia.edu>, erişim 23.02.2025; Züleyha Türkeri Baltacı, "Türk Kültüründe Köpek (İnanış, Uygulama ve Anlatılar)", (Yüksek Lisans, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 79-91.

- 3 Köpeklerin temizliği ve onlarla ilgili fikhî kurallar konusunda net ifadeler bulunur. Özellikle av ve koruma gibi pratik kullanımlarında olumlu bir yaklaşım sergilenirken, gereksiz yere beslenmelerinin kişinin sevaplarını eksilteceği söylenir. Bu duruma işaret eden bir hadiste şöyle buyrulur:

İbn-i Ömer (r.a), Resûlullah (s.a.v.)'i şöyle buyururken dinledim, dedi: *Av veya çoban köpeği dışında her kim köpek edinirse her gün o kimsenin ecir ve sevabından iki kırat eksilir.* (Nevevî, Riyâzü's Sâlihîn, 1692).

Hz. Muhammed'in Mekke'nin fethine giderken köpek yavruları nedeni ile yol değiştirdiğini rivayet eden anlatıda yolda yavrularını emziren ve onları sakınan köpeği korumak üzere ashâbından bir kişiyi görevlendirdiği söylenir. Başka bir örnekte ise namaz esnasında geçen köpek ve eşek için Hz. Muhammed'in tutumu aktarılır:

Ebü Cuhayfe Vehb İbni Abdullah (r.a.) şöyle dedi: *Peygamber (s.a.v.)'i Mekke'de Ebtah denilen yerde deriden yapılmış kırmızı çadırında gördüm. Bilâl, elinde Resûl-i Ekrem'in abdest aldığı su kabı ile çadırdan çıktı. Sahâbîlerden bazısı o su ile vücudunu ıslatıyor, bazısı da avuçla alıyorlardı. O esnada*

Peygamberlere ait kıssalarda her canlının birbirinden üstün özellikleri olabileceğine, her canlıya eşit hürmet edilmesi gerektiğine dair verilen örnekler içinde insanın zaman zaman köpekten daha aşağı olabileceğine dair hikâyeler aktarılır.⁴

Resûl-i Ekrem (s.a.v.) üzerinde kırmızı bir elbise ile dışarı çıktı. Bembeyaz baldırları hâlâ gözümün önündedir. Sonra abdest aldı; Bilâl ezan okudu, ben de şuraya ve şuraya, yani sağa ve sola dönerken, Bilâl'in ağzını takip etmeye başladım: Hayye 'ale's-salâh, hayye 'ale'l-felâh diyordu. Sonra Resûl-i Ekrem'in önüne sütre olarak ucu sivri demirli bir asâ dikildi. Peygamberimiz öne geçip namaz kıldırdı. Sütrenin önünden köpek ve eşek geçiyordu da onların geçmesine engel olunmuyordu. (Nevevî, Riyâzü's Sâlihîn, 783).

- 4 Örnek bir hikâye Hz. Mûsâ ile bir köpek arasında geçer:

Hz. Mûsâ bir gün Tur Dağı'na varır ve Cenâb-ı Hak'a yalvarıp yakarak ne kadar dileği varsa hepsini bir bir belirtir. Cenâb-ı Hak; "Yâ Mûsâ! Senden alçak bir kul getir ki, senin bütün dileklerini yerine getireyim." buyurarak mukabelede bulunur. Bu nidâ üzerine Tur Dağı'ndan inip şehre giden Hz. Mûsâ bütün şehri dolaşmasına rağmen bir türlü kendisinden daha düşük birine rastlayamaz. Âciz bir şekilde geri dönerken, yolu bir aşçı dükkânına uğrar. Orada dolaşıp duran uyuz bir köpek dikkatini çeker. Zavallı köpeğin tüyleri dökülmüş, bir deri bir kemik kalmış, kaşınmaktan neredeyse bütün gövdesini kıpkızıl kan bürümüştür. Hz. Mûsâ; "Cenâb-ı Allah'ın huzuruna hiç olmazsa bu köpeği götüreyim, benden değersiz olsa olsa bu olabilir." diye düşünür ve hayvanın boğazına bir ip geçirip şehirden dışarı doğru çıkarır.

Bu arada köpek dile gelir ve Hz. Mûsâ'ya şöyle seslenir: "Ey Allah'ın Peygamberi! Beni nereye götürüyorsun, benimle işin nedir, bu telaşın ne içindir?" Hz. Mûsâ ise; "Kaygılanmana gerek yok, ben seni dövecek veya öldürecek değilim, korkma! Cenâb-ı Hak bana, kendimden alçak birini bulup getirdiğim takdirde dileklerimi kabul edeceğini buyurmuştu. Bütün şehri gezip dolaşmama rağmen benden daha düşkün hiç kimse bulamadım. Tam ümidimi kesip geri dönmeye karar verdiğim bir zamanda seni gördüm. İşte, seni bu nedenle oraya götürüyorum." diye cevap verir. Bunun üzerine köpek Hz. Mûsâ'ya şunları söyler: "Yâ Mûsâ, dinle beni! Sen beni hor hakir gördün ve benim kendinden alçak olduğumu zannettin. Eğer bu düşüncende ısrar edersen, büyük yanlış yaparsın. Yaradan bana pek çok haslet vermiştir ki, bunların hiç birisi sende yoktur."

Köpeğin söyledikleri karşısında şaşırان Hz. Mûsâ, Cenâb-ı Allah'ın köpeğe ihsan ettiği hasletlerin neler olduğunu öğrenmek ister. Köpek sahip olduğu

meziyetleri şöyle sıralar: “Evvelâ ben, sahibimi kayıtsız şartsız beklerim, ölse bile onun kapısından ayrılmam. Sahibime asla kin beslemem ve bğzetmem. Fakat sen birine hizmet edip de karşılığını alamazsan, hizmet ettiğin kişiye ya kin beslersin ya da düşmanlık yaparsın. Bilirsin ki, araya kin girince dinin de aslı kalmaz.

İkinci olarak, ben kanaat sahibiyim, her zaman nefsimi düşmanlık ederim. Bana ne verirlerse onu yerim, bana verileri asla az bulmam ve beğenmemelik etmem. Bana hiçbir şey vermeseler dahi hizmete devam ederim. Eğer seni bir kişi iki gün çalıştırda karnını doyurmasa; için dışın tasa ile dolar, seni çalıştırana düşmanlık edersin ya da onu terk edip gidersin. Ben ise ne giderim ne de düşmanlık ederim ne gelirse önüme ona kanaat ederim.

Üçüncüsü; elime ne geçerse onu yerim, bugünüm yarına kalsın demem, dünya için asla kederlenmem, ben henüz dünyada iken dünyayı iken dünyayı terk etmişim, benim gönlümde dünya sevgisi asla barınamaz.

Dördüncüsü, sahibim beni suçlu suçsuz dövse dahi onun kapısını terk etmem. Sen bunları yapabilir misin? Sen benim yerinde olsan, sana haksızlık ettiğini düşündüğün kişi ile karşı karşıya gelirsın, onunla belki tırnak tırnağa savaşırsın.

Beşincisi; hiç kimse benim mirasımı birbiriyle kavga ederek yemeye çalışmaz, benim ardından beddualar da edilmez. Altıncısı; ben gıybet ehli değilim, hakir, miskin ve fakir bir kulum, ancak kendi hâlimi düşünür dururum, hiç kimse hakkında kötü bir şey düşünmem ve söylemem. Son olarak; benim hiç itibarım yoktur, fakat himmetim gayet çoktur. Bu halkın itibarından da dedikodusundan da hasedinden de uzağım, her şeyden elimi eteğimi çekmişim, bir dost ile bir post bana kâfidir. Senin özünde de bu hasletler var mıdır, yoksa dilindeki kuru bir dua mıdır?”

H. Mûsâ bu sözler karşısında göz yaşlarını tutamaz ve “Ey sevgili hayvan! Allah beni bağışlasın, sen de bağışla, ben şaşırdım ve hata ettim. Şimdi bana, ne yapacağıma dair bir nasihat ver, zira ben bu işte nasıl davranacağımı bilemez oldum, aklım başımdan gitti!” diyerek köpektan af diler. Köpek; “İzzet şişesini yere çal, kırılısın, ipi boynuna tak, Yüce Allah’ın huzuruna öylece var ve yere kapan, ona yalvararak; ‘Padişahım, benden daha düşkün bir kulun yok!’ deyip ağla. Belki Cenâb-ı Allah seni affeder.” diyerek mukabelede bulunur.

H. Mûsâ köpeğin dediği gibi yapar, gururu kibri bir kenara bırakıp toprak gibi mütevazı bir hâletle köpeğin boynundaki ipi alıp kendi boynuna takar ve Tur Dağı’nda Cenâb-ı Allah’ın huzuruna çıkar. Cenâb-ı Hak, kendisine verdiği sözü sorunca; “Ya Rabbi! Başımdan geçenleri biliyorsun, bütün şehri dolaştım ve gördüm ki, benden daha alçak bir kulun yoktur.” diye cevap verir. Bu cevap üzerine Yüce

Tasavvuf sahasında köpekle ilgili bir örnek, ilk mutasavvıflardan Bâyezîd-i Bistâmî’nin (ö. 234/848 [?]) tövbesine sebep olan hikâye ile verilebilir.⁵ Hücûrî (ö. 465/1072 [?]) ise “Nefis bir köpektir, onun avladığı şeylerin mubah olması için eğitilmesi şarttır” der.⁶

Platon’dan başlamak üzere mitoloji ve destanlarda hayvanların yeri ve sembolik nitelikleri, sunu ve adak oluşları, belâ ve felaketlerdeki rolleri, mitsel formları ve putlaştırılmaları gibi konuların yanı sıra Türk dünyası ve coğrafyasında hayvan masalları gibi akademik araştırmalarda da köpek hikâyelerine dair örneklere yer verilmiştir.⁷ Köpek figü-

Allah; “Ey muteber kişi! Şayet, ipi köpeğin boynundan almayıp da buraya o vaziyette gelseydin, izzetim hakkı için köpeği Kelim (konuşan; Mûsâ), seni de köpek hâline getirecektim. Şimdi yürü git buradan ve bir daha kimseyi kendinden küçük görme!” buyurur. Atabey Kılıç, *Mürîdî ve Pend-i Ricâl Adlı Mesnevisi* (Kayseri: Akademi Kitapevi Yay., 2001), 55-57.

5 Bâyezîd-i Bistâmî hac vazifesini yetmiş defa ifâ etmiştir. Yine bir gün hac yolunda iken insanlar susuzluktan kırılmaktadır. Bâyezîd, hacıların toplanmış oldukları bir kuyunun başında bir köpek görür. Hayvan bitkin bir halde Bâyezîd’e bakar. Derken birisi “Makbul bir hac sevabına bir bardak suyu kim satar?” diye bağırır. Hiç kimse bu çağrıya aldırış etmez. Adam yaya olarak yapılmış beş hac sevabını, altı, yedi derken yetmiş hac sevabına kadar artırır. Bâyezîd “Ben vereyim” diye seslenir. Bâyezîd, “Ne mutlu bana ki, bir köpek için aldığım bir bardak su ile yetmiş piyade hac sevabı satın aldım” diye içinden geçirip suyu hemen bir çanağa döker, köpeğin önüne koyar. Köpek suya yüzünü çevirir. Bâyezîd hatasını anlar; yüzüstü kapanarak tövbe eder. Kendisine ilâhî bir ses gelir: “Allah için yaptığın bir iş dolayısıyla, daha ne kadar zaman, şunu yaptım, bunu yaptım diyeceksin? Görüyorsun ki bir köpek bile bunu kabul etmiyor.” Bunun üzerine Bâyezîd, “Ya Rabbi! Tövbe ettim. Bundan böyle bir daha yanlış düşünceye kapılmam.” der. Bunun üzerine köpek suyu içmeye başlar. Şems-i Tebrîzî, *Makâlât*, çev. Mehmet Nuri Gençosman (İstanbul: Ataç Yay., 2006), 371-372.

6 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Marifet Yay., 1991), 400.

7 Köpek, Platon’un *Devlet*’inde doğası gereği filozof olarak gösterilir. Platon, devlet adamlarının köpek gibi iyi koku alıp tehlikeleri sezecek kabiliyetinde olmasını bekler. Cesaretlerini doğru yerde ve zamanda kullanabildiklerini bunun da insanlar

rü, Anadolu sahası Türk halk hikâyelerinde bazen yardımcı bazen de engelleyici rollerde karşımıza çıkar.⁸ Türk-Fars edebiyat sahasına ait klasiklerde de ana ve yan karakter olarak köpek hikâyelerine sıklıkla yer verilir.⁹

tarafından eğitilebilme avantajı ve dolayısı ile sahibine olan sadakatten kaynaklandığını söyler. Bkz. Necip Uyanık. “Platon’un Devlet Eserinde Siyasal Teorinin Aracı Olarak Hayvan Metaforları”, *Felsefe Arkivi- Archives of Philosophy, Advance Online Publication*, 60 (2024), 1-18.

Bu alanda yapılan akademik çalışmalardan bazıları için bkz. Nedim Bakırcı, “Türk Dünyası ve Coğrafyasında Tespit Edilmiş Hayvan Masalları Üzerine Bir İnceleme”, (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004); Baki Öcal, *Rivayetlerde Hayvan Figürleri ile Anlatım* (Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yay., 2021); Zeliha Gülaç “Kutsal Kitap’ta Hayvanlar”, (Yüksek Lisans, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023); Ömer Demirtaş, “Kur’ân-ı Kerim’de Adı Geçen Hayvanlar ve Özellikleri”, (Yüksek Lisans, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019); Celâl Çayır, “Kur’ân-ı Kerimde Zikredilen Hayvanlar ve Zikir Sebepleri”, (Yüksek Lisans, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999).

8 Köpeğin; Anadolu’da ve diğer coğrafyalarda yaşayan Türkler’in kültüründeki inanışlara, uygulamalara ve anlatılara mukayeseli yansımaları için bkz. Züleyha Türkeri, “Türk Kültüründe Köpek”, (Yüksek Lisans, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015).

9 Örneğin, XVIII. yüzyıl içinde Ferîdüddîn-i Attâr’ın (ö. 1221) *Musibetnâme* ve *Esrarnâme*’sinde nefis ile mücadele başlıklarında sıklıkla kullanılır. Nefsini sürekli köpek olarak gösteren ve onu her daim kemik ile besleyen Attâr, *Mantiku’t-Tayr*’da nefisine hükmedemediği için sürekli dert yandığı bir hikâyeyi verir:

Bir şeyhin yanında bir pis köpek vardı; şeyh o köpekten hiç çekinmez, dokunmasın diye eteğini toplamazdı. Birisi, “Ey temiz ve ulu kişi, neden köpekten çekinmiyorsun” dedi. Şeyh şöyle cevap verdi: “Bu köpeğin dışı pis; halbuki benim içimdeki pislik görünmüyor. Onun dışında görünen pislik bu yoksulun içindedir ve gizlidir. İçim köpeğin dışı gibi pis olduktan sonra, niçin ondan kaçayım? O da benimle eş! Pek ehemmiyetsiz bir şey bile yolumu kesiyor; ister dağ olsun ister saman çöpü, hepsi bir! Ferîdüddîn-i Attâr, *Mantiku’t-Tayr*, çev. Abdülbâkî Gölpinarlı, (İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., 2006), 185.

Aynı yüzyılda Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin (ö. 1273) *Mesnevî-i Şerif*’inde, köpek, “yaratıcısını tanımayan, nefsin heva ve hevesine takılıp kalmış, mânevî değerlere karşı saldırgan, zâlim, câhil, az-

gın kişilik gibi olumsuz; aynı zamanda da akletmek, vefâ, aşk, itaat, Mevlâ’yı aramak, Allah dostu olmak gibi olumlu kavramlara referans verir. Daha detaylı bilgi için bkz. İsmail Hakkı, “Mesnevîde Hayvan Karakterleri (Metaforları)”, *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi* 2, 1 (2017): 29-47 ve Ömer Dİlmen. “Mevlânâ’nın Mesnevî’sinde Köpek Metaforu”, *Turkish Academic Research Review*, 5, 4 (2020): 507-535.

Emine Yeniterzi, Mevlânâ’nın câhil insanı anlattığı hikâyeyi “Köpek bile eğitim alınca değişir; eğitilmiş köpek yaban eşeği avlarken, eğitimsiz olanı körlerin peşinden koşar” diyerek verir:

Bir köyde, kör bir dilenciye bir köpek harp aslanı gibi saldırdı. Nasıl şaşılacak şeydir ki köpek öfkele-nip dervişlere saldırır da ay dervişlerin ayak bastıkları toprağı gözlerine sürme diyerek sürer. Zavallı kör dilenci korkusundan ne yapacağını şaşırır. Onu sözleri ile yatıştırmaya çalışır. Ona “Ey avcılarının avcısı! Ey av aslanı! Güçlüsün, kuvvetlisin, her şey senin elinde. Benden elini eteğini çek, benim gibi zavallı birine ilişme!” der ve şöyle devam eder: “Senin dostların yaban eşekleri avlamakta, akıl sahibi itler merkep tutar. Bilgisiz itler de âma peşinde koşar.” Yine korkusundan ve kurtulma çabasından “Aslanım! Benim gibi değersiz, zayıf bir av avlamaktan senin eline ne geçer? Arkadaşların dağda yaban eşeği avlıyor, sen de köyde kör bir dilenci yakalıyorsun; bu sana yakışır mı?” der. Mevlânâ şöyle devam eder: “Köpek avlanmada mârifet sahibi olunca sapıklıktan kurtulur da ormanda helâl olan av yakalar. Köpek bilgi sahibi olunca da Ashâb-ı Kehf’ten sayılır. Köpek ava çıkan beyini ve kendi sahibini tanır, bilir. Allah’ım! Her şeyi tanıtan ve içi aydınlatan o nûr nedir? Emri Hak’tan ayrılanlar yetim kalırlar. Bilmemek kör gözden değil, sadece cehâlet sarhoşluğundan doğar. Toprakta kör kim var ki? Ama toprak bile Allah’ın emri ile Hakk’a düşman olanları tanır. Toprak Mûsâ’nın nurunu görüp saygı duyar ve Hak düşmanı Karûn’u tanıyıp onu da yutmuş olur. Kalbi körler görmüş, işitmiş olsa da yine de Şeytan’ın tuzağına düşerler, gerçeği sen ehline sor. Câhil kimseleri de çer, çöp olarak düşün.”

Emine Yeniterzi, “Mevlânâ’nın Kişisel Değişim ve Gelişime Dair Düşünceleri”, *Selçuk Üniversitesi Mevlânâ Araştırmaları Dergisi*, 1, 2 (2007): 1-13.

Aynı yüzyılda Sa’dî-i Şîrâzî (ö. 1292) *Bostan ve Gülistan*’ında yardıma muhtaç olan köpeğe yapılan iyiliğin Allah katındaki yerini aktardığı bir hikâyeye verir. Bkz. Şîrâzî, Sa’dî, *Bostan ve Gülistan*, çev. Mehmet Kanar, (İstanbul: Ayrıntı Yay. 2018), 71-79.

XV. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden Dede Ömer Rüşenî’nin (ö. 1487) *Külliyât*’ında köpek metaforunu Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sindeki referanslara yakın anlamlarda kullanılır. Bkz. Necip Fazıl Şenarslan, “Rüşenî Dede Ömer Aydınî Külliyyâtı (Miskin-Nâ-

1. XVI. Yüzyıla Ait Mesnevî Hikâyelerinde Köpek/Köpek Metaforu

Klasik Türk edebiyatı XVI. yüzyıl dinî, ahlâkî, tasavvufî mesnevîleri içindeki hikâyeler, değerler eğitiminin parçası niteliğinde olup “Güzel Ahlâk”ı aktarır. Bu aktarımlarda köpek veya köpek metaforu ile işlenen konular, insanı Hakk’a yaklaştıran veya O’ndan uzaklaştıran huylar/alışkanlıklar/yaşayış üzerine olup, ahlâkî değerlere referans verir. Hikâyelerde, insanı yücelten, doğru yola sevk eden kısaca “irşad” kavramının fonksiyonunu üstlenen köpek, aynı zamanda zıt yöndeki olumsuz davranışları örneklemek üzere de elverişli bir zemin oluşturur.¹⁰

XVI. yüzyıl dinî, ahlâkî, tasavvufî mesnevîleri içinde baş veya yan rollerde köpeğin rol aldığı hikâyeleri tespit etmek üzere irdelenen eserler, *Mahzenü’l-Esrâr* (Behiştî, Ahmed Sinân Çelebi, ö. 917, 926/1511-12, 1520 [?]), *Tuhfetü’l-Uşşâk* (Üsküplü Atâ, ö. 1523), *Pend-nâme* ve *İbret-nâme* (Güvâhî, ö. 1526), *Rıdvâniyye* ve *Mahzenü’l-Esrâr* (Ahmed-i Rıdvân, ö. 1528), *Âb-ı Hayât* (Hızrî, ö. 1534), *Gülşen-i Ebrâr* ve *Ma’den-i Esrâr* (Münirî, ö. 1549 sonrası), *Kitâb-ı Bağ-ı Behişt* (Zaîfî Pîr Muhammed, ö. 1552, 1555 sonrası), *Gül-i*

me, Şobân-Nâme, Der Kasemiyât ve Münâcât, Der Medh-i Mesnevî-i Ma’nevî-İ Mevleviyyet, Ney-Nâme, Kalem-Nâme, Divan) Dil İncelemesi-Metin-Dizini”, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, 2020).

Aynı yüzyılda Molla Câmî’nin (ö. 1492) *Baharistan*’ında sarhoş bir adama ders veren köpeğin hikâyesi aktarılır. Bkz. Molla Câmî, *Gülîstan ve Baharistan*, haz. Mustafa Memluk (İzmir: Renkli Bahçe Yay., 2012), 99-100.

- 10 XVI. yüzyılda yazılmış dinî, ahlâkî, tasavvufî mesnevîler içindeki hikâyelerde yer alan hayvanlar akbaba, aslan, at, bülbül, ceylan, deve, domuz, eşek, fare, inek, kaplan, kaplumbağa, karga, kartal, kaz, keçi, kedi, köpek, kurbağa, kurt, tilki, yılan olup; hayvanlardan oluşan hikâye sayısı 130’dan fazladır ve bu hikâyelerde en fazla rol alan hayvan köpektir. Detaylı bilgi için bkz. Esin Tümer Kurnaz, *16. Yüzyıl Türk Edebiyatında, Dinî, Ahlâkî, Tasavvufî Mesnevîlerdeki Hikâyeler (Tespit, Tahlil ve Köken Araştırması)*, (Doktora Tezi, Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, 2024), 612-647.

Sad-Berg (Bursalı Rahmî, ö. 1567-68), *Heşt Behişt* (Behiştî Vizeli Ramazan, ö. 1571-72/79), *Gencîne-i Râz ve Kitâb-ı Usûl ve Gülşen-i Envâr* (Taşlıcalı Yahyâ, ö. 1582), *Nakş-ı Hayâl* (Âzerî İbrâhim Çelebi, ö. 1585), *Câmiu’n-Nesâyih* (Hüseyin Ahmed-i Sirozî, ö. 1592), *Riyazü’l-Cinân* ve *Cilâü’l-Kulûb* (Cinânî, ö. 1595), *İbret-nümâ* ve *Heşt Bihîşt* ve *Mir’âtü’l-Ahlâk* (Şemseddîn-i Sivasî, ö. 1597), *Riyazü’s-Sâlikîn* ve *Tuhfetü’l-Uşşâk* (Gelibolulu Mustafa Âlî, ö. 1600), *İsimsiz Mesnevi/Netîce-i Sülûk* (Cemâlî, 16.yy) olup; köpek/köpek metaforu tespit edilen eserler ve hikâyelerin beyit yerleri şöyle özetlenebilir:

Ahmed-i Rıdvân, *Rıdvâniyye* (929-944) ve *Mahzenü’l-Esrâr* (1156-1198 ve 1404-1423); Zaîfî Pîr Muhammed, *Kitâb-ı Bağ-ı Behişt* (1426-1437, 2601-2609, 2875-2889, 2784-2801); Taşlıcalı Yahyâ, *Kitab-ı Usûl* (604-619); Gelibolulu Mustafa Âlî, *Riyazü’s-Sâlikîn* (2290-2309) ve *Tuhfetü’l-Uşşâk* (2025-2049); Şemseddîn-i Sivâsî, *Heşt Bihîşt* (1470-1499) ve *İbret-nümâ* (1165-1174, 1191-1198, 1233-1264, 1935-1959, 2047-2065).

Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın sevdiği kulların nitelikleri; iyilikte bulunma, günahlardan tövbe etme, maddî ve mânevî temizliğe riâyet etme, kötülüklerden sakınma, sabretme, tevekkül etme ve adaletli olma olarak sayılırken sevmeliklerinin nitelikleri de meşrû sınırları aşma, bozgunculuk yapma, alabildiğine nankör ve günahkâr olma, inançsızlık, zulüm, kibir, böbürlenme, israf ve şımarıklık olarak sıralanır.¹¹ Aynı bakış açısı ile çalışmada, hikâyeler içinde baş veya yan rollerde gördüğümüz köpeğin olumlu/olumsuz sergilediği tavırdan ziyade işaret ettiği anlama yönelik bir tasnif tercih edilmiş olup bu sınıflandırma, insanı “helâke” ve “kurtuluşa” götüren konular çerçevesinde iki temel alanda yapılmıştır.

- 11 Abdülhamit Birişık, “Rahmet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2007, XXXIV: 419.

1.1. İnsanı Helâke Götüren Konular İçinde Köpek

Kur'ân-ı Kerîm, önceden yaşamış toplulukları helâke götüren konuları, çeşitli kavimler ve peygamberler üzerinden verir. Kıssalar; Nûh, Âd, Semûd ve Lût kavimlerinin helâk olmadan önce elçilerin uyarılarını anlatır. Helâk, kavimlerin ölçüden kaçmış tutumları, inançsızlıkları, zulmü benimseyen tavırları nedeni ile gelirken, toplumlara zulmedenin Allah değil bilakis kendileri olduğu uyarısı Tevbe Sûresi'nde verilir.¹² Toplumlara helâke götüren konuların bireylerin kişisel tutumlarının sonucu olduğu bilgisi ile kendini bilmeyen, haramı alışkanlık haline getirmiş, gösteriş ve riya düşkünü, sadece nefesine hizmet eden insanın kendine zulmettiği açıktır. Böyle insanların ilâhî emaneti taşıyamadığına dikkat çeken şairler, hikâyelerinde köpeği bazen kendine zulmeden insanı uyaran rolde bazen de söz konusu kötü huyların temsili olarak kullanırlar.¹³ Kendini bilmemek, cahillik, nefis, haram, gösteriş, riya, kisve gibi konular içinde köpek hikâyesinin bazen nesnesi bazen öznesi olur.

1.1.1. Kendini Bilmeyen İnsanı Gösteren Köpek

Taşlıcalı Yahyâ, *Kitab-ı Usûl*, (604-619)

Köpeğin biri, bir ayna dükkânının önünden geçerken aynaların her birinde kendi timsali-

12 Bunlara kendilerinden öncekilerin, Nûh, Âd ve Semûd toplumlarının, İbrâhim'in kavminin, Medyen halkının ve yıkılıp giden beldeler ahalisinin haberleri gelmemiş miydi? Onlara peygamberleri apaçık delillerle geldiler. Demek ki Allah onlara zulmetmiş değildi, asıl onlar kendilerine zulmetmişlerdi. (Tevbe 9/70).

13 XVI. yüzyılda Latîfî tarafından yazılmış olan *Tezkiretü's-şuarâ ve Tabsiratü'n-nuzemâ* isimli şairler tezkiresinde, "fitne" kelimesinin bilinen anlamlarının yanı sıra, halk arasında "küçük köpek" anlamında kullanıldığı da söylenir. Bkz. Yasemin Karakuş, "Klasik Türk Şiirinde 'Fitne' Kelimesinin 'Köpek' Anlamıyla Kullanımına Dair", *Journal of Turkish Language and Literature* 7, 2 (2021): 389-400.

ni görür. Gördüğü şekillerin başka bir köpek olduğunu zannederek, havlar ve aynalara saldırmaya başlar. Kendi kendisiyle kavga ederek komik duruma düşer.¹⁴

Şair, devam eden beyitlerde işi kavga ve gürültü çıkarmak olan zâlimlerin hâlini köpeğe benzetir. "Mazlum zulme uğrayarak sevap kazanırken zâlim de zulmüyle azaba hak kazanır" diyen şair, zalimin bu şekilde davranmasının sadece âhiretine değil, aynı zamanda dünyasına da zarar vereceği öğüdüyle hikâyeyi tamamlar.

Aynalarda kendini tanımayan köpek, kendini bilmeyen insanı temsil eder. Kendini bilmeyen kişi karşısındakine karşı saldırgan/kaba, aynı zamanda da komik duruma düşer. Kişinin kendi kabul edilemez düşünce, duygu ya da dürtülerini başkasına atfetmesi (yansıtm), psikoanalitik kuram ile savunma mekanizmaları çerçevesinde incelenirken, tasavvufî perspektiften bu durum, içsel bir kusurun dışarıya atfedilmesi, bireyin kendini savunmak veya aklamak için başkasını suçlaması, gerçekle yüzleşmekten kaçınması gibi hâller "nefsin hilesi" olarak yorumlanır.

1.1.2. Harama Düşenin Durumunu Gösteren Köpek

Şemseddîn-i Sivâsî, *Heşt Bihişt*, (1470-1499)

Adamın biri kör kütük sarhoş olur, ayakta duramaz, yolda yığılır kalır. Midesi bulanır, kusar. Kalkmak ister ama başaramaz. Üstü başı çamur içinde yatarken bir sokak köpeği gelip ağzını yalar. Adam onu dostlarından biri zannedip dualar eder. Köpek bu sefer adamın yüzüne işer. Adam yüzünü yıkadığı için teşekkür eder. Köpek işini bitirip giderken, sarhoş "Dur gitme ben de sana iyilik yapmak isterim" diye bağırır ve ancak o anda bu işleri

14 Mehmet Akif Alkaya, "Kitâb-ı Usûl Taşlıcalı Yahyâ", (Yüksek Lisans, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996), 272-273.

yapanın bir köpek olduğunu anlar. Düştüğü duruma âh edip, inler. O sırada, “Yoldan çıkmak yakıştı mı sana, ağzını köpekler yalar, yüzünü sidikler yıkar” diye nidâ gelir.¹⁵

Takip eden beyitlerde şair, “İçkiyle ölenin cenazesini köpek yıkar, suyu da köpeğin idrarıdır” der ve haram ve pis olanlara heves edenlerin sonunun yine pislik olacağını belirtir. Devamında ise sembolik mânâyı verir ve sarhoşluğun dünya sevgisi, kusmanın inkâr, sarhoşun ağzını yalayanların onu metheden riyakârlar, yüzüne gelen idrarın da utanma suyu olduğunu açıklar.

Tasavvufta dünya sevgisi (*hubbu'd-dünyâ*), kalbi Allah'tan alıkoyan en büyük perdelerden biri, hatta pek çok mânevî hastalığın kaynağı olarak kabul edilir. Bu sevgi, fiziksel dünyaya değil, dünyanın kalbi meşgul eden cazibesine ve tutkularına bağlanma hâline yöneltmiş bir eleştiridir. Riyâ, ahlâkî bağlamda çıkar sağlama amaçlı övgüyü içerir ve hikâye özelinde de sarhoşu öven kişilere eleştiri niteliğinde köpeğin davranışı olarak verilir. Sarhoşu ayıltan yine köpek olup dünya zevki ile perdelenmiş kulun utanıp kendine gelmesine vesile olur.

1.1.3. Gösteriş ve Riyâ Düşkünlüğünü Gösteren Köpek

Şemseddîn-i Sivâsî, *İbret-nümâ*, (1935-1959)

Din zevkini az çok tatmış adamın biri, mescide gider ve geceyi ihyâ etmek üzere ibadete başlar. Mescide birisi gelir. Ancak hava çok karanlık olduğu için kimin geldiğini görmeyen adam, kendisinin ne kadar iyi bir kul olduğunu görsün diye sabaha kadar namaz kılar, zikir çeker. Derken yavaş yavaş gün ağarır. Adam gecenin karanlığında mescide girenin köpek olduğunu anlar. Köpek için geceyi ihyâ ettiğini, Allah rızası için uyanık

kalmadığını bilen adam pişmanlık içinde gözü yaşlı kalır.¹⁶ (Çöm 2007: 384-386).

Tasavvufî bağlamda gösteriş için yapılan ibadet, insanlar görsün beğensin diye yapılan amel anlamına gelen riyâ, nefs-i emmâre veya nefs-i levvâme mertebelerinin hastalıklarından sayılır ve klasiklerin hemen hepsinde en tehlikeli perdelerden biri olarak gösterilir. Gazzâlî *İhyâ'ü 'ulûmi'd-dîn*'de konuya dair psikolojik ve pedagojik açıdan dikkat çekici tahliller yapar ve amellerin kabul edilmesine etkisi bakımından riyanın farklı derecelerini sıralar. (Çağrııcı 2000: 22, 10-13). Hikâyede köpek, ihlâs yani amellerde niyetin sadece Allah'ın rızâsı üzerine olması gerektiği konusunda uyarıcı rol üstlenir.

1.1.4. Kisveye Aldanmamak Gerektiğini Gösteren Köpek

Şemseddîn-i Sivâsî, *İbret-nümâ*, (1233-1264)

Sırtında abası ile gezen bir sofı, elindeki asa ile karşısına çıkan köpeğe bir darbe indirir. Feryat eden köpek, Şeyh Ebû Said'e gider, şikâyetçi olur. Şeyh sofuyu çağırarak durumu sorar; sofı namaz kıldığını elbiselerini kirlettiği için köpeğe vurduğunu söyler. Şeyh köpeğe döner ve “Kıyamette hakkın kalmasın, gön-lünü hoş etmek için söyle yapayım” deyince köpek, “Ben onun abasına bakınca emin olmuş ondan kaçmamıştım, meğer dışı sofı ama içi başka bir şeymiş. Sıradan bir insan gibi giyinseydi zaten kaçardım” diyerek, kendisini döven adamın derviş kıyafetini çıkarmasını ister.

Hikâye, içi dışı bir olamayanlara genel; öznesi sofı, nesnesi aba olması dolayısı ile de sûfile-re özel bir eleştiriyi aktarır. Tasavvuf geleneği içinde “kisve” (dergâh kıyafeti, sarık, cübbe,

15 Alim Yıldız, *Heşt Bihişt*, (Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları, 2015), 216-218.

16 Erol Çöm, “16. Yüzyıl Ahlâkî Mesnevîleri ve Şemseddîn-i Sivâsî *İbret-nümâ* Adlı Mesnevîsi (İnceleme-Metin)”, (Doktora, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 314-316.

hırka vs.), zahiren bir aidiyet ve terbiyeyi temsil etse de zamanla bazı çevrelerde görünüşe indirgenmiş bir kimlik gösterisine dönüşmüş, sûfîler tarafından da yoğun biçimde eleştirilmiştir. Hikâyede mânevî olgunluğu hâiz olmayan sofunun şekilde kaldığını ortaya çıkaran köpek, insanlaştırılarak dile gelmiş ve hakkını aramıştır. Herhangi bir elbise değil de namaz elbisesinin kirlenmesi dikkat çeken bir detaydır. Şairler, XVI. yüzyılda kisvenin mânevî olgunluk yerine sosyal ayrıcalık göstergesi olarak kullanılmasını diğer hikâyelerinde de eleştirir, içi dışı bir olmanın ahlâkî ve mânevî önemine dikkat çekerler.

1.1.5. Nefsin Gerekliliğini Gösteren Köpek

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Tuhfetü'l-Uşşâk* (2025-2049)

Nefsine yenik düşen Bâyezîd-i Bistâmî'nin canı yemek çeker, pişirir ve nefsinde “Ey nefis yemekler hazır; dışarı çık, bakalım dayanabilecek misin?” der. Bunu der demez ağzından bir köpek çıkıp yemeğe başlar. Bâyezîd'in “Allah’a şükürler olsun! Bir daha seni yerine koymam” demesi üzerine şöyle bir ses duyar: “Senin senliğin onun iledir. Sakın onu terk etme; ağzını aç yerini bulsun, yoksa sen yerinirsin.” Bunun üzerine Bâyezîd-i Bistâmî ağzını açar, köpek de önceki mekânına döner.¹⁷

Hikâyede nefisten vazgeçmemek gerektiği konusuna dikkat çeken köpektir ve nefsten temelli kurtulmanın insana yararı sorgulanır. Mutasavvıflar nefsi saldırgan köpeğe, kurnaz tilkiye, pisboğaz domuza, iğrenç fareye, korkunç yılan ve ejderhaya, bazan Firavun'a ve Nemrud'a, bazen puta, bazen zindana, bazen cehenneme, bazen hak hukuk bilmeyen hırsıza, bazen cadıya, bazen da insanı baştan çıkaran kadına benzetmişlerdir. Sûfîler bir

yandan nefis mertebelerinden, nefsin muhabesbesinden bahsederek nefsi sürekli kınarken öte yandan ne kadar kötü olursa olsun nefsi ıslah ve terbiye edip disiplin altına almanın istikamet açısından önemini vurgular ve eğitilmiş nefisten âhiret amelleri için yararlanmanın mümkün olduğunu söylerler.¹⁸ Aslında temiz kabul edilmeyen köpeğin eğitilmiş olduğu takdirde tuttuğu avın temiz ve helâl oluşu gibi eğitilmiş ve disiplin altına alınmış nefsin de gerekli olduğu söylenir.¹⁹ Nefsin insanın fitrî ve bedenî hayatının devamına hizmet eden yönleri açısından da tutulması zarurîdir.²⁰ Hatta nefsin hazları olduğu gibi hakları da vardır.²¹

1.1.6. Nefsin Simgesi Olan Köpek

Şemseddîn-i Sivâsî, *İbret-nümâ*, (2047-2065)

Anlayışı kuvvetli bir rahip, kendini riyâzete adan ve bir kiliseye kapatır. Ebu'l-Kâsım Hemedânî kiliseyi görür, kapalı olduğu için kiliseye giremez, seslenir ama cevap alamaz. Aradan bir ay geçtikten sonra rahip pence-reden başını uzatır ve “Kimsiniz, benden ne istiyorsunuz?” diye sorar. Şeyh de kilisede tek başına ne yaptığını sorar. Rahip “Nefsime şehir içinde çer çöp toplayan, her pisliğe meyleden köpek gibi gördüm ve başka kimseye zarar vermesin diye buraya hapsedtim. Çoluk çocuğu bırakıp burada o köpeğin bekçisi oldum. Şimdi havlamasını kesti. Arzu edersen sen de köpeğini bağla, zindana at” diye cevaplar.²²

18 Süleyman Uludağ, “Nefs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2006, XXXII: 526-529.

19 'Ali b. 'Uthmân al-Jullâbî Hujvîrî, *Kashf al-Mahjûb: The Revelation of the Veiled*, çev. R. A. Nicholson, (London: Luzac&Co., 2025), 110-111.

20 Hâce Yusuf Hemedânî, *Rutbetü'l-Hayat*, çev. Necdet Tosun, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1998), 58.

21 Nefsin hakları için bkz: H. Mehmet Soysaldı, “İslam'da Günah Kavramı”, *İlmi Akademik Araştırma Dergisi Tasavvuf* 3, 7 (2001): 151.

22 Çöm, “16. Yüzyıl Ahlâkî Mesnevîleri ve Şemseddîn-i Sivâsî İbret-nümâ Adlı Mesnevîsi”, 395-397.

17 İ. Hakkı Aksoyak, *Gelibolulu Mustafa Âlî Tuhfetü'l-Uşşâk*, (İstanbul: MEB Yayınları, 2003), 277-278.

Tasavvufî istılahta; nefsin yeme içme, mal mülk, makam mevki, şan şöret gibi dünyevî talep ve tutkularını denetim altında tutmak için yemeyi içmeyi, uyumayı, konuşmayı azaltarak zaruret ve ihtiyaç kadarı ile sınırlamak riyâzetin esaslarını oluşturur. Hikâyede kiliseye kapanan rahip için nefsin arzularını, taleplerini, dünya tutkusunu yani riyâzete neden olan esasların hemen hepsi köpek ile simgelenmiştir, diyebiliriz. Rahip, nefis denetimi için kiliseye kapanmış, nefsinin dünyevî arzularını bu yolla kesmiştir.

1.1.7. Cahili Anlatırken Başvurulan Köpek

Gelibolulu Mustafa Âlî, *Riyazü's-Sâlikîn*, (2290-2309)

Câhil bir vezir kitap okurken bir duaya rastlar. Duayı, “Derdine çare arayan şu duayı okur, ardından köpek gibi bağırırsa, isteği kabul olur” şeklinde anlar. Sabah akşam bu duayı şuursuzca okumaya başlar. Okuyup bitirince de köpek gibi havlar. Günlerden bir gün hocalardan biri paşaya gelir. İçeriden köpek sesi geldiğini duyar, “Paşanın yanına çoban köpeğini kim getirdi” diye düşünür, bir anlam veremez. Bir süre bekler, ardından odaya girer. Paşanın köpek gibi havladığını görünce, şaşkınlık içinde nedenini sorar. Câhil vezir, “işte nedeni budur, kitap böyle der” diyerek olayın kaynağını gösterir. “İşte şu kitabı alın görün kitapta bu şekilde yazıyor, sen de okuyup üresin” diyen vezirin uzattığı Türkçe metni okuyan hoca, görür ki ahmak vezir, “ürmek” kelimesinin üfürmek anlamında kullanıldığını anlayamamıştır.²³

Hikâyede hayvanlar içinde köpeğin seçilmiş olması, sembolik bir göndermeden ziyade câhil vezirin bağlamdan kopuk okuma yapması ve bu hatadaki gramerin ses uyumu nedeniyle demek yanlış olmaz.

23 Mehmet Arslan ve İ. Hakkı Aksoyak, *Gelibolulu Âlî Riyazü's-Sâlikîn*. (Sivas: Dilek Matbaacılık, 1998), 164-166.

1.2. İnsanı Kurtuluşa Götüren Konular İçinde Köpek

Kur’ân ve Sünnet’e uyarak, aşırılığa kaçmadan doğru yolda olmayı anlatan “istikamet ve sırât-ı müstakîm” insanı insan yapan değerleri kazandırır ve onun kurtuluşuna vesiledir. Kişinin her türlü aşırılıktan ve kötü alışkanlıktan sakınarak doğruluk üzere bulunması olarak ifade edebileceğimiz *istikâmet* kelimesi için Arapça sözlüklerde “dinî ve ahlâkî hükümlere uygun bir hayat sürme, her türlü aşırılıktan sakınma, Allah’a itaat edip Hz. Muhammed’in sünnetine uyma” şeklinde özetlenebilecek açıklamalar yapılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de dokuz âyette istikamet masdarından fiiller yer almakta aynı zamanda otuz yedi âyette aynı kökten olan “müstakîm” kelimesi geçmektedir. Âyetlerde geçen şekli ile kelimenin kök mânâsındaki “doğruluk, aşırılıklardan uzaklık, sebat ve kararlılık” anlamlarının korunduğu görülür.²⁴

Mevlâna, âlemin gaye sebebi olan insanın en güzel biçimde yaratıldığını, aklını kullanarak hayvanlardan ayrılabilceğini, bu anlamda sorumlu olduğunu, *Hakikat-i Muhammedî*’yi kendine rehber edinerek belli bir mücâhede ve mücâdele sürecine girmesini öğütler.²⁵ İnsanı kurtuluşa götüren konuları *İhyâü Ulûmid-Dîn*’in son cildinde “Rub’u’l-münciyyât” başlığı içinde toplayan Gazzâlî (ö. 1111), kurtuluşa dair özellikleri tövbe, sabır ve şükür, havf ve recâ, fakr ve zühd, tevhit ve tevekkül, muhabbet, şevk, üns ve rızâ, niyet, ihlâs ve sıdk; murakabe ve muhasebe, tefekkür, ölüm ve âhîret hayatı başlıklarıyla verir.²⁶

Rahmet, vahdet, eşitlik/hak, iman, rıza, gönül gözüne sahip olmak, kulun âcizliğini bilmesi

24 Mustafa Çağrı ve Süleyman Uludağ, “İstikamet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2001, XXIII, 348-349.

25 Hasan Hüseyin Bircan, “Mevlâna’da İnsan ve Kurtuluş”, *Journal of Islamic Research* 27, 1 (2016): 1-11.

26 Mustafa Çağrı, “İhyâü Ulûmî’d-Dîn”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2000, XXII, 10-13.

konular içinde köpek hikâyelerin bazen öznesi bazen de nesnesidir.

1.2.1. Hakk'ın Rahmetini Göstermeye Vesile Olan Köpek

Ahmed-i Rıdvân, *Rıdvâniyye*, (929-944)

Zaîfî Pîr Muhammed, *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*, (1426-1437)

Adamın biri susuzluktan yanmış biçimde yürürken bir kuyu görür ve hemen içine girip susuzluğunu giderir. Kuyudan çıkar çıkmaz susuzluktan dili kararmış ölmek üzere olan bir köpek ile karşılaşır. Ölmek üzere olan köpeği kurtarmak için yeniden kuyuya iner. Çizmesini suyla dolduran adam çıkar çıkmaz köpeğe su içirir ve onu susuzluk ateşinden kurtarır. Köpeği hayata döndüren adam sadece bu sebep ile Hakk'ın sayısız rahmetine nâil olur.²⁷

Sa'dî-i Şirâzî'nin *Bostân*'ının tamamına yapılan ilk manzum Türkçe tercüme olan Zaîfî Pîr Muhammed'in *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt* mesnevîsinde aynı hikâyeye ufak farklarla verilir. Hikâyenin bu versiyonunda adam köpeği kurtarmak için başındaki külahlı kova, tülbentini ip yapar ve köpeği susuzluktan kurtarır. Hikâyenin sonunda ise cennet ile müjdelendiği haberi Hz. Muhammed tarafından kendisine doğrudan bildirilir.²⁸

Ahmed-i Rıdvân bunun herhangi bir anlatı olmadığını, Ebû Hüreyre'den nakledilen bir hadîs-i şerîf olduğunu belirterek hikâyenin kaynağını verir. Ebû Hüreyre'den nakledilen hadîs-i şerîf, Buhârî, Müslim, Mâlik, Ahmed, Ebû Davud, Ebû Ya'lâ, İbn Hibbân

ve Beyhakî'nin kaynaklarında olup, sahih ve hasen olarak işaret edilmektedir. Ebû Hüreyre tarafından nakledilen rivayetin ilk geçtiği kaynak olarak İmâm Mâlik'in *Muvatta'sı* verilir.²⁹

Sebepsiz yere evde beslenmesinin sakıncalı olduğu söylenen, salyası ve tüyleri nedeniyle pis olarak nitelenen köpeğin, hikâyede Cenâb-ı Hakk'ın rahmetini anlatmak üzere rol alması dikkat çekicidir. Tasavvufî bağlamda iyilik sıradan bir ahlâkî davranıştan öte, hakikat yolculuğunun ayrılmaz bir parçasıdır ve kulun Hakk'a yakınlaşmasının (kurbet) aracıdır. Tâlip, fiil ve davranışlarında iyilik merkezinde durarak bu yakınlığı arzular. Bu bağlamda yapılan eylemin karşılığı ise sayısız rahmet, cennet müjdesi gibi Hak katından gelir.

1.2.2. Varlıksal Eşitliği Göstermeye Vesile Olan Köpek

Şemseddîn-i Sivâsî, *İbret-nümâ*, (1191-1198)

Horasanlı Türkmen Mâşûk-ı Tûsî bir öğle vakti yolda karşılaştığı köpeğe taş atar ve köpeğin canını yakar. Köpek hızla kaçarken yeşiller içinde heybetli bir atlı, kamçısı ile Mâşûk-ı Tûsî'ye kuvvetlice vurur ve "Hayvanı niçin incittin, hepimizin mâdeni bir değil mi, hepimiz aynı Allah'ın kulları değil miyiz?" der.³⁰

Tasavvufî düşüncede herkesin aynı cevherden yaratılmış olması, bütün insanlığın ontolojik (varlıksal) olarak eşitliğini, birliğini ve ilâhî kaynağa ortak nispetini ifade eder. Bu yaklaşım, hem vahdet-i vücûd anlayışını

27 Nebi Yılmaz, "Ahmed-i Rıdvân ve Rıdvâniyyesi", (Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), 110-113.

28 Nilgün Büyüker, "16. Yüzyıl Şairlerinden Rumelili Zaîfî ve Manzum Büstân Tercümesi: Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt (Metin-Nesre Çeviri-İnceleme)", (Doktora, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2017), 249-250.

29 Senet tahlili için bkz. Mehmet Akif Coşkun, "Hz. Peygamber'den Nakledilen Kıssalar ve Hadis Usûlü Açısından Değerlendirilmesi", (Doktora, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 400-403.

30 Çöm, "16. Yüzyıl Ahlâkî Mesnevîleri ve Şemseddîn-i Sivâsî İbret-nümâ Adlı Mesnevîsi", 309-310.

hem de sosyal ve ahlâkî eşitlik olgusuna referans verir. Kesretteki farka takılanlar hataya düşebilir. Vahdet içindeki birliğe ise hikâyede olduğu gibi bir bilen dikkat çeker.

1.2.3. Hak Etmeyene İtibar Etmemeyi Gösteren Köpek

Zaîfî Pîr Muhammed, *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*, (2601-2609)

Bir köpek, bir köylünün ayağını çok kötü ısıtır. Adam ayağının acısıyla bütün gece inler, uyuyamaz. Köylünün kızı babasının acısına şahit olunca önce çok üzülür. Ardından babasına köpek ısırdınca ne yaptığını, neden karşı koymadığını, neden köpeği ısırmadığını sorar. Adam gülümseyerek; “Evet ben de onu ısırabilirdim ama beni zorlasalar bile o köpeğin ayaklarına dişlerimi dokundurmak istemem. Köpeklerle köpek olmak bana yakışmaz” der.³¹

“Köpeklerle köpek olma” sözü, ahlâkî ve özellikle tasavvufî bağlamda nefsin tahrikine kapılmamayı, kötülüğe kötülükle karşılık vermemeyi ve ahlâkî mertebeyi muhafaza etmeyi anlatır. İslam ahlâkında ve tasavvufî edepte, sabır, tahammül ve vakar (ağırbaşlılık) yüksek faziletlerdir. Hikâye, bu faziletlerin sınanıldığı yerlerde imtihanı kaybetmemek gerektiğini hatırlatır. Bireyin eylemlerinde karşıdakinin değil, kendi ahlâkî seviyesinin belirleyici olduğuna dikkat çeken olayda köpek zarar veren eylemi/kötülüğü, köylü ise onun seviyesine düşmeye tenezzül etmeyen ahlâkî temsil eder.

1.2.4. İmanın Önemini Anlatmaya Vesile Olan Köpek

Şemseddîn-i Sivâsî, *İbret-nümâ*, (1165-1174)

Günlerden bir gün Hoca Zengî’ye gelen bir adam, “Siz mi daha iyisiniz yoksa şu çanak

yalayan köpek mi?” diye sorar. Şeyhin etrafındaki mürid ve muhipleri soruyu soran küstah adamı dövmek isterlerde de şeyh onlara engel olur ve “Bunu kimse bilemez, imanımı koruyarak bu dünyadan göçersem ben hayırlıyım, imansız ölecek olursam köpek benden hayırlıdır” buyurur.³²

Kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve organlarla amel şeklinde tanımlanan iman, Kur’ân’da tasdik, sadece dilin ikrarı, tevhid, peygamberi onaylama, namaz mânâlarında kullanılır. Kur’ân’da Allah’a, peygamberlerine ve âhiret gününe inananların, sâlih amel işleyenlerin kurtuluşa ereceği³³ ve insanların bu konularda irade hürriyetine sahip kılındıkları³⁴ anlatılır.³⁵ İnsan akıl ve irade sahibi olduğundan dolayı sorumludur. Bu yüzden sûfilere göre şuurla inkâr, şuursuz fitrattan daha aşağıdır. Hikâyede köpek şuursuz fitratı anlatmak üzere kullanılmıştır, diyebiliriz.

1.2.5. Âkıbeti Sorgulamaya Vesile Olan Köpek

Zaîfî Pîr Muhammed, *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*, (2875-2889)

Şair, Cüneyd-i Bağdâdî’nin San’an’da sahrada bir av köpeği gördüğünü naklederek hikâyeye başlar ve şöyle devam eder: Köpek açıklık-

32 Çöm, “16. Yüzyıl Ahlâkî Mesnevîleri ve Şemseddîn-i Sivâsî İbret-nümâ Adlı Mesnevîsi”, 307.

33 *İman eden ve iyi işler yapanlara, kendileri için zemininden ırmaklar akan cennetler bulunduğu müjdesini ver. Onlara cennetteki meyvelerden biri rızık olarak her sunulduğunda, “Bu daha önce de bize rızık olarak verilendir” derler. O kendilerine, benzer şekilde verilmiştir. Ayrıca orada kendileri için tertemiz eşler de vardır ve orada onlar sonsuza kadar kalıcıdırlar.* (Bakara 2/2-5).

34 *Ve de ki: Gerçek, rabbinizden gelendir. Artık dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin. Biz, zâ limler için alevleri kendilerini çepeçevre kuşatan bir ateş hazırladık. (Susuzluktan) imdat dileyecek olsalar buna, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. Ne fena bir içecek ve ne kötü bir barınak!* (Kehf 18/29).

35 Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2000, XXII: 212-214.

31 Büyüker, “16. Yüzyıl Şairlerinden Rumelili Zaîfî ve Manzum Büstân Tercümesi”, 337-338.

tan zayıflamış, bedeni perişanmış. Domuz gibi keskin dişleri, kurbağa gibi kör olmuş. Cüneyd, köpeğin ava gidemeyecek âcizlikte olduğunu görünce ona azığının yarısını vermiş. Ardından Cüneyd'in aklından şunlar geçmiş: O mu ben mi daha iyiyim, kim bilir? Görünüşte bugün ben ondan iyiyim ama kader nasıl yazıldı bilemem. Eğer imanım zayıflarsa, Allah'ın af tacını alabileceğim miyim? Eğer bedenden mârifet elbisesi ayrılırsa itten beter olurum. Çünkü it bu kötü nâm ile ölürse ona "yürü, cehenneme git!" demezler.³⁶

Allah, ilâhî sıfatlar, fiiller, isimler ve tecelliler hakkında mânevî tecrübeyle doğrudan elde edilen bilgi anlamına gelen mârifet için sûfîler, bu bilginin sülûk vasıtasıyla yaşanarak elde edileceğini işaret ederler. Aynı zamanda bu bilgilerin aynı konularda akıl, istidlâl ve kıyaslarla yahut belli metinleri okumakla elde edilen bilgilerden daha üstün olduğunu söylerler. Öte yandan İslâm ahlâk literatüründe mârifet-i nefis, insanın kendi ruh dünyasının ahlâkî boyutunu, karakter yapısını, ahlâka temel oluşturan yeteneklerini ve zaafalarını tanımasını ifade etmektedir. Bu çaba, ahlâkî eğitim ve gelişmenin, yani kişinin ruhunu kötü huylardan arındırıp erdemlerle bezemesinin ilk şartıdır.³⁷ Buradan hareketle hikâyede geçen mârifet elbisesi, kalbin ilâhî hakikatle donanmış, kötü huy ve alışkanlıklardan temizlenmiş hâlini temsil eder, demek hatalı olmaz. Tasavvufî gelenekte kul bir yandan bu elbiseyi korumak ile yükümlü iken diğer yandan âkıbetinden de emin değildir. Bu idrak ile tevâzu ve ihlâsını korumanın yanı sıra nefsanîyet tuzaklarından uzak durmak üzere sorumluluk taşır. Oysa hikâyenin işaret ettiği gibi köpek idrak sahibi değildir, bu sorgulamayı yapamaz; dolayısı ile sorgulanmaz.

36 Büyüker, "16. Yüzyıl Şairlerinden Rumelili Zaîfî ve Manzum Büstân Tercümesi", 358-359.

37 Süleyman Uludağ, "Mârifet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2003, XXXVIII: 54-56.

1.2.6. Gönül Gözü ile Bakmaya Vesile Olan Köpek

Ahmed-i Rıdvân, *Mahzenü'l-Esrâr*, (1404-1423)

Hiz. İsâ, bir köşeye çekilip oturmaz, birkaç dostu ile sürekli gezer, dolaşır. Bir gün, kargaların üzerine üşüştüğü ölü bir köpek görürler. Köpek çok kötü kokmakta, etrafa rahatsızlık vermektedir. Birisi "Bu köpek leşi insanın gözünü kör eder ve gönül gözünün nurunu söndürür" deyince diğerleri de leşi lanetlemeye başlarlar. Hiz. İsâ ise ölü köpeğe bakar ve "Ne güzel inci gibi dişleri var" der. Sonra da etrafındakilere "Çevrenize bakıp ayıp ve kusurları görmek yerine kendi nefsinize bakın. Karşıya bakarken güzelliklere odaklanın" der.³⁸

Tasavvufî anlayışta başkalarının ayıplarını örtmek ve her yerde güzeli görmek hem ahlâkî kemâlin hem de kalbin saflaşmasının işaretidir. Bu iki özellik, tasavvufta "hüsni zan", "setr-i ayb" ve "cemâlî bakış" gibi kavramlarla ifade edilir. Bunlar, nefsin terbiyesi ve ilâhî ahlâkla ahlâklanma sürecinin ürünüdür. Allah nasıl kullarının ayıplarını örtüyorsa, kul da kardeşinin kusurunu teşhir etmek yerine örtmeli, dua ve şefkatle yaklaşmalı, önce kendi kusurlarıyla meşgul olmalıdır. Sûfîlere göre, kişinin başkasındaki kusuru görmesi, kendi iç âleminin yansıması hatta nefsin hilesi olup kibrin ve benliğin eseridir. Tıpkı hikâyede öğütlediği gibi kusuru örtücü göz ile bakabilme kabiliyeti öncelikle kendi nefsinde odaklanmak ile olur ve bu anlamda köpek leşi cemâlî bakış için zor sınavlardan biri olarak gözükmektedir.

38 Avni Gözütok, *Hayâtî (Metin-Dizin-Tıpkı Basım)*. (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 2001), 157-159.

1.2.7. Kulun Âcizliğini Anlatmaya Vesile Olan Köpek

Zaîfî Pîr Muhammed, *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt*, (2784-2801)

Eski püskü giyinen, tek başına virânesinde yaşayan bir ârif, dünyadan elini eteğini çekmiş, oturur. Günün birinde adamın biri ârifin evinden bir köpek uluması duyar. Adam garipser çünkü eski püskü giyinen derviş, hayvanı bırak insan dostu bile değildir. Eve gider, köpeği arar ama evde âriften başkası yoktur. Yaptığından utanmıştır ki içeriden ârifin ayak seslerini işitir. Ârif, adamı içeriye davet eder. “Burada uluyanı köpek zannettin, ancak o bendim. Çünkü Allah’ın biçareliği kabul ettiğini gördüm; kibri bıraktım, akli baştan attım. Köpekten daha zavallısının olmadığını gördüm ve Allah’ın kapısında köpek gibi çok bağırdım.”³⁹

Tasavvuf klasiklerinde üstünde durulan konulardan biri olan kulun âcizliği, 11. yüzyıl sonrasında Tanrı ile beşer, XVII. yüzyıl sonrasında ise Âlem-Âdem-Tanrı ilişkisi üzerinden tartışılmıştır. Bu tartışmalarda her şeye muktedir olduğunu sanan insanın hüsrânına dair örnekler Kur’ân ve sünnet ışığında değerlendirilmiş, âcizliğin idraki imanının kemâli olarak gösterilmiştir.⁴⁰ Kul, âcizliğini anlarsa, rahmet ve keremin sahibinin Allah olduğunu idrak eder. Böylece ne kendi ameline güvenip kibre düşer ne de kulluğunu yeterli görür. Hikâyede köpek uluması bu âcizliğin idrakine işaret ederken, ârif kendi hâlini köpekten daha zavallı olarak vurgular.

1.2.8. Kadere İnanmaya Vesile Olan Köpek

Ahmed-i Rıdvân, *Mahzenü’l-Esrâr*, (1156-1198)

Yetenekli bir avcının, her kokuyu alan iyi bir av köpeği vardır. Sadık köpek, bir gün gözüne kestirdiği bir avın peşine düşer. Uzun süre kovalar ve gözden kaybolur. Avcı, köpeğinin ayak izlerini takip ederek peşine düşer, durmaksızın her yerde onu arar ama bulamaz. Çok üzülür, arkasından ağlar, yokluğuna alışmaya çalışır. Derken avcı bir gün bir tilki görür. Tilki ona üzülmemesi gerektiğini, ölenin sadece bir köpek olduğunu, kendisi hayatta olduğu için mutlu olmasını ama sevgili dostuna vefa gösteremediğini, onun için canını tehlikeye atıp da onu kurtaramadığını söyler. Sözlerinde suçlayıcı bir taraf da vardır. Avcı “Bu dünya böyledir, üzüntü de var, sevinç de var. Gün doğmadan neler doğar, köpeğim de geri gelir” diyerek tilkiye pabuç bırakmaz. Sözlerini bitirirken aslan gibi bir köpek gelir, tilkiyi öldürür. Gelen avcının köpeğidir. Köpek; “Eğer geç kaldımsa beni affet. Allah’ın kaderi ile gittim ve döndüm çünkü tilkinin eceli gelmişti. Yokluğum tilkinin gözünü açtı, gönlüne şüphe düşürdü. Oysa Allah daha biz dünyaya gelmeden rızımızı belirlemiştir. Senin yediğin Allah’ın sana nasip olarak gönderdiği, giydiğin de vücuduna giydirdiği. Çünkü Allah insanın rızıkına kefil olduğuna dair söz verdi. Olmayınca üzölmeye gerek yok. Kaderde ne yazılı ise insanın başına gelir, ondan kaçılmaz” der.⁴¹

Allah’ın nesneleri ve olayları, özellikle sorumluluk doğuran beşerî fiilleri, ezelde planlayıp zamanı gelince yaratması, inanç dünyasında imanın şartlarından biridir. Allah’ın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi şeklinde tanımlanan kader, ezeli planın önceden yazıldığına, bu âlemde

39 Büyüker, “16. Yüzyıl Şairlerinden Rumelili Zaîfî ve Manzum Büstân Tercümesi”, 351-352.

40 Mustafa Çağrııcı, “Ucb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2012, XLII: 36-37.

41 Gözütok, *Hayâtî*, 136-140.

sebeplere takılmanın doğru olmayacağına da işaret eder.⁴² Avcının tilkiye “Bu hayatta sevinç/hüzün beraber yer alır” demesi, köpeğin kaybolması karşısındaki tevekküllü davranışını ve kader planına olan inancını gösterir. Köpeğin avcıya söyledikleri ise Kur’ân’da birçok âyette işaret edildiği gibi rızkın Allah’tan olduğuna dairdir. Âyetler sadece insanın değil, tüm mahlûkatın rızkının Allah’ın garantisinde olduğuna işaret eder.⁴³ Sûfîlere göre rızık endişesi, kulun nefesine ve dünyevî tedbirlerine aşırı güvenmesinden doğar. Hakiki mü’min, sebeplere başvurur ama kalben yalnız Allah’a güvenir. Köpek, sözlerinde bu güveni anlatmaktadır.

Sonuç

XVI. yüzyılda kaleme alınan dinî, ahlâkî, tasavvufî mesnevîler içinde köpek veya köpek metaforuna yer veren hikâyelerin tespitine ve tasnifine ilişkin sonuçlar özetle şöyledir:

- 24 mesnevî içinde 8 eserde, hikâyenin konusu içinde baş/yan karakter olarak “Köpek” içeren hikâyeler tespit edilmiştir. Bu eserler, *Rıdvâniyye* ve *Mahzenü’l-Esrâr* (Ahmed-i Rıdvân), *Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt* (Zaîfî Pîr Muhammed), *Kitab-ı Usûl* (Taşlıcalı Yahyâ), *Riyazü’s-Sâlikîn* ve *Tuhfetü’l-Uşşâk* (Gelibolulu Mustafa Âlî), *Heşt Bihişt* ve *İbret-nümâ* (Şemseddîn-i Sivâsî)’dır. 8 eser içinde 16 hikâye tespiti yapılmıştır. Bunlardan 7 tanesi konusu itibarı ile insanı helâke götüren, 9 tanesi ise insanı kurtuluşa götüren konular içindedir.
- 24 mesnevî içinde 16 eserde, hikâyenin konusu içinde baş/yan karakter olarak “Köpek” içeren hikâye tespit edilmemiştir. Bu eserler, *Mahzenü’l-Esrâr* (Behiştî,

Ahmed Sinân Çelebi), *Tuhfetü’l-Uşşâk* (Üsküplü Atâ), *Pend-nâme* ve *İbret-nâme* (Güvâhî), *Güvâhî* (Hızrî), *Gülşen-i Ebrâr* ve *Ma’den-i Esrâr* (Münîrî), *Gül-i Sad-Berg* (Bursalı Rahmî), *Heşt Behişt* (Behiştî, Vizeli Ramazan), *Gencîne-i Râz* ve *Gülşen-i Envâr* (Taşlıcalı Yahyâ), *Nakş-ı Hayâl* (Âzerî İbrâhim Çelebi), *Câmiu’n-Nesâyih* (Hüseyin Ahmed-i Sirozî), *Riyazü’l-Cinân* ve *Cilâu’l-Kulûb* (Cinânî), *Mir’âtü’l-Ahlâk* (Şemseddîn-i Sivâsî), *İsimsiz Mesnevi*, *Netice-i Sülûk* (Cemâlî)’tür.

- 24 mesnevî içinde baş/yan rol olmayıp, diğer hayvanlar ile adı anılan ve/veya bir rolü olmayıp sadece huylarına sıfat olarak atıf yapılan hikâyeler bulunmuş ancak çalışma sınırları içinde bu hikâyeler tespit ve tasnife alınmamıştır. Örneğin XVI. yüzyıl içinde sultanların, beylerin av ritüelleri içinde köpek vazgeçilmez bir figür olarak pek çok hikâyede geçer veya sürüleri bekleyen, kapı bekleyen köpek, sadık dost olarak anılır.
- İnsanı helâke götüren konular içinde köpek/köpek metaforu ile işlenen başlıklar nefis odaklı olup, nefs-i emmâre (kötülüğü emreden nefis) veya hayvanî nefis mertebesi olarak da gösterilen nefis konularına (kendini bilmemek, kibre düşmek, gösteriş ve riyâ, kisveye önem vermek, harama meyil vb.) yöneliktir. Bu başlık altındaki hikâyelerden nefsin bir araç olarak kullanılması ve eğitilmesinin gerekliliği genel sonucu elde edilir.
- İnsanı kurtuluşa götüren konular içinde köpek/köpek metaforu ile işlenen hikâyeler, akıbetin bilinmemesi, kulun âcizliği, Hakk’ın rahmeti, her canlının Allah katında eşit oluşu, iman ve kader konularında öğütler verir, uyarır. Bu

42 Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2001, XXIV: 58-63.

43 *Yeryüzünde rızık Allah’a ait olmayan hiçbir canlı yoktur...* (Hûd 11/6).

hikâyelerde insandan aşağı bir varlık olarak köpek, kulun Allah katındaki durumuna referans ile verilir. İlâhî olan ile beşer arasındaki ilişkide beşerin durumu ve aczi için köpek/köpek metaforları kullanılır.

- Hikâyeler genelinde köpek olumsuz bir olay örgüsü içinde verilse de insanı insan yapan değerleri öğütleyen olumlu sonuçlara vesiledir.

Kaynaklar

- Aksoy, Gürdal. *Kur'ân ve Hadislerin Yol Ayrımında İslam'da Köpek ve Köpeğin İnsanlar Âlemindeki Statü Serüveni Üzerine*, 2024, 1-85. <https://www.academia.edu>, (erişim 23.02.2025).
- Aksoyak, İ. Hakkı. *Gelibolulu Mustafa Âlî Tuhfetü'l-Uşşâk*. İstanbul: MEB Yay., 2003.
- Alkaya, Mehmet Akif. *Kitâb-ı Usûl Taşlıcalı Yahyâ*. Yüksek Lisans, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- Arslan, Mehmet ve Aksoyak, İ. Hakkı. *Gelibolulu Âlî Riyazü's-Sâlikîn*. Sivas: Dilek Matbaacılık, 1998.
- Bakırcı, Nedim. “Türk Dünyası ve Coğrafyasında Tespit Edilmiş Hayvan Masalları Üzerine Bir İnceleme”. Doktora, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Baltacı, Türkeri Züleyha. “Türk Kültüründe Köpek (İnanış, Uygulama ve Anlatılar)”. Yüksek Lisans, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Bircan, Hasan Hüseyin. “Mevlana'da İnsan ve Kurtuluşu”. *Journal of Islamic Research* 27, 1 (2016): 1-11.
- Birişik, Abdülhamit. “Rahmet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV, 2007, 419.
- Büyüker, Nilgün. “16. Yüzyıl Şairlerinden Rumelili Zaifi ve Manzum Büstân Tercümesi: Kitâb-ı Bâğ-ı Behişt (Metin-Nesre Çeviri-İnceleme)”. Doktora, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2017.

- Coşkun, Mehmet Akif. “Hz. Peygamber'den Nakledilen Kıssalar ve Hadis Usûlü Açısından Değerlendirilmesi”. Doktora, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Çağrı, Mustafa. “İhyâü Ulûmid'd-Dîn”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXII, 2000, 10-13.
- “Ucb”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XLII, 2012, 36-37.
- Çağrı, Mustafa ve Süleyman Uludağ. “İstikamet”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIII, 2001, 348-349.
- Çayır, Celâl. “Kur'ân-ı Kerimde Zikredilen Hayvanlar ve Zikir Sebepleri”. Yüksek Lisans, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Çöm, Erol. “16. Yüzyıl Ahlâkî Mesnevîleri ve Şemseddîn-i Sivâsî'nin İbret-nümâ Adlı Mesnevîsi (İnceleme-Metin)”. Doktora, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Dilmen, Ömer. “Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Köpek Metaforu”. *Turkish Academic Research Review*, 5, 4 (2020): 507-535.
- Demirtaş, Ömer. “Kur'ân-ı Kerim'de Adı Geçen Hayvanlar ve Özellikleri”. Yüksek Lisans, Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Ferîdüddîn-i Attâr. *Esrarnâme*. çev. Mehmet Kanar. İstanbul: Ayrıntı Yay., 2012.
- *Mantıku't-Tayr*. çev. Abdülbâkî Gölpınarlı. İstanbul: İş Bankası Kültür Yay., 2006.
- *Musîbetnâme*. çev. Mehmet Kanar. İstanbul: Ayrıntı Yay., 2021.
- Gözütok, Avni. *Hayâtî (Metin-Dizin-Tıpkı Basım)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay., 2001.
- Gülaç, Zeliha. “Kutsal Kitap'ta Hayvanlar”. Yüksek Lisans, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023.
- Hakkı, İsmail. “Mesnevîde Hayvan Karakterleri (Metaforları)”. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi* 2, 1 (2017): 29-47.

- Hemedânî, Hâce Yusuf. *Rutbetü'l-Hayat*. çev. Necdet Tosun. İstanbul: İnsan Yay., 1998.
- Hujwîrî, 'Alî b. 'Uthmân. *Kashf al-Mahjûb: The Revelation of the Veiled*, çev. R. A. Nicholson, Londra: Luzac & Co., 2025.
- Karakuş, Yasemin. "Klasik Türk Şiirinde 'Fitne' Kelimesinin 'Köpek' Anlamıyla Kullanımına Dair". *Journal of Turkish Language and Literature* 7, 2 (2021): 389-400.
- Kılıç, Atabey. *Mürîdî ve Pend-i Ricâl Adlı Mesnevîsi (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)*. Kayseri: Akademi Kitapevi Yay., 2001.
- Kurnaz Tümer, Esin. "16. Yüzyıl Türk Edebiyatında, Dinî, Ahlâkî, Tasavvufî Mesnevîlerdeki Hikâyeler (Tespit, Tahlil ve Köken Araştırması)". Doktora, Üsküdar Üniversitesi Tasavvuf Araştırmaları Enstitüsü, 2023.
- Mevlânâ, Celâleddîn Rûmî. *Mesnevî*. çev. Veled Çelebi (İzbudak), gözden geçiren: Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: Doğan Yayıncılık, 2007.
- Molla Câmî. *Gülistan ve Baharistan*. haz. Mustafa Memluk. İzmir: Renkli Bahçe Yay., 2012.
- Öcal, Baki. *Rivayetlerde Hayvan Figürleri ile Anlatım*. Ankara: Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yay., 2021.
- Sinanoğlu, Mustafa. "İman". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXII, 2000, 212-214.
- Soysaldı, H. Mehmet, "İslam'da Günah Kavramı", *İlmi Akademik Araştırma Dergisi Tasavvuf* 3, 7 (2001): 145-156.
- Şems-i Tebrizî. *Makâlât*. çev. Mehmet Nuri Gençosman, İstanbul: Ataç Yay., 2006.
- Şenarslan, Necip Fazıl. "Rûşenî Dede Ömer Aydınî Külliyyâtı (Miskin-Nâme, Şobân-Nâme, Der Kasemiyât ve Münâcât, Der Medh-i Mesnevî-i Ma'nevî-i Mevleviyyet, Ney-Nâme, Kalem-Nâme, Divan) Dil İncelemesi-Metin-Dizin". Doktora, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, 2020.
- Şîrâzî, Sa'dî. *Bostan ve Gülistan*. çev. Mehmet Kanar. İstanbul: Ayrıntı Yay., 2018.
- Türkeri, Züleyha. *Türk Kültüründe Köpek (İnanış, Uygulama ve Anlatılar)*. Yüksek Lisans, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Uludağ, Süleyman. "Marifet". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVIII, 2003, 54-56.
- . "Nefs". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXII, 2006, 526-529.
- . *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yay., 1991.
- Uyanık, Necip. "Platon'un Devlet Eserinde Siyasal Teorinin Aracı Olarak Hayvan Metaforları". *Felsefe Arkivi- Archives of Philosophy, Advance Online Publication*, 60 (2024): 1-18.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Kader". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIV, 2001, 58-63.
- Yeniterzi, Emine. "Mevlâna'nın Kişisel Değişim ve Gelişime Dair Düşünceleri". *Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırmaları Dergisi* 1, 2 (2007): 1-13.
- Yıldız, Alim. *Heşt Bihişt*. Sivas: Sivas Belediyesi Yay., 2015.
- Yılmaz, Nebi. "Ahmed-i Rıdvân ve Rıdvâniyyesi". Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.